

КНИЖНАЯ КУЛЬТУРА – СПРОБА АКРЭСЛЕННЯ ПАНЯЦЦА ЯК НАВУКОВАЙ КАТЭГОРЫІ

Пачынаючы з абмеркавання дамінуючай сённа ў сусветнай бібліялогіі катэгорыі 'кніжная культура', якая разумеецца па-рознаму, аўтар робіць спробу ацэнкі ўжывання гэтага паняцця ў кнігазнаўчых даследаваннях, акрэслівае яго сутнасць. Кніга з'яўляецца прадуктам індывідуальнай і грамадскай культуры і адначасова яе інструментам, сродкам замацавання тэкстаў і сацыяльнай камунікацыі. Навуковая катэгорыя 'кніжная культура' ахоплівае агульнасць з'яў і працэсаў, матэрыяльных і духоўных рэсурсаў, звязаных з кнігай, якія выступаюць у культуры і грамадстве ў дадзеным часе і месцы. Прымяненне паняцця 'кніжная культура' ў навуковай практыцы дазваляе дасягнуць новых вынікаў, дае магчымасць для інтэрпрэтацыі і павялічвае зацікаўленне да кнігі як у навуцы – у гуманітарных і грамадскіх дысцыплінах, – так і ў публічным жыцці. Артыкул змяшчае тыпалогію кніжнай культуры ў прасторавай перспектыве (ад лакальнай да глабальнай), якая паказана ў тэарэтычнай мадэлі «колаў кніжнай культуры».

Прадстаўляючы стан сучаснага кнігазнаўства як аўтаномнай навуковай дысцыпліны і характарызуючы галоўныя даследчыя кірункі, сфарміраваныя за апошнія два стагоддзі, намі падкрэслівалася, што дамінуючай паняццёвай катэгорыяй у сусветнай бібліялогіі сённа становіцца паняцце „кніжная культура“ [1]. Відавочна патрэбнасць глыбейшай рэфлексіі над значэннем гэтага паняцця і яго ўжываннем. Варта разгледзець, ці гэтае звычайнае акрэсленне – укаранёная навуковая катэгорыя, прыдатная да прымянення, ці застаецца толькі пастулатам. А можа чымсьці большым – навуковай спецыяльнасцю (дысцыплінай), якая штараз выразней выдзяляецца? Мяркуем, што погляд з міжнароднай перспектывы дазваляе лепей зразумець, як фарміруецца гэтае, адносна новае ў бібліялогіі пазнавальнае паняцце, якія надзеі можна з ім звязваць, такім чынам, якія яно мае перспектывы. Агляд стану ў сусветнай літаратуры дае падставу аўтару дадзенага артыкула да пэўнай генералізацыі і ўласных прапаноў.

Нялёгка дакладна ўстанавіць, калі, дзе і кім упершыню быў ужыты выраз „кніжная культура“. Яшчэ цяжэй упэўніцца, ці

азначаў ён спачатку мэтава сфармуляванае кнігазнаўчае паняцце, г. зн. назву, якая свядома вызначала пэўны абшар з’яў, звязаных з кнігай і культурай. Затое можна заўважыць, што ў міжнароднай шматмоўнай бібліялагічнай літаратуры на працягу некалькіх апошніх дзесяцігоддзяў яно прыжылося, выступае штораз часцей і напаўняецца разнастайным зместам; выйшла за межы навукі пра кнігу, трапіла ў іншыя гуманітарныя навукі і грамадскую свядомасць; лічыцца такім відавочным, што рэдка становіцца прадметам тэарэтычнай рэфлексіі, тлумачыцца толькі пры неабходнасці, не мае аднароднай семантычнай інтэрпрэтацыі, не кажучы ўжо аб дэфініцыі.

Несумненна, акрэсленне „кніжная культура“ здабыло сабе права грамадзянства ўжо ў 1920-я гг. Сакратар Міжнароднага з’езда бібліятэкараў і аматараў кнігі ў Празе ў 1926 г. Карэл Гала (Karel Galla), калі тлумачыў асаблівыя адносіны да кнігі ў Чэхіі, даводзіў: «Даўняя любоў чэха да кнігі мае свае глыбокія карані ў душы народа, і наадварот, наша нацыянальнае ўсведамленне і свядомасць знайшлі моцную апору ў роднай літаратуры. Сувязь паміж кніжнай культурай (“knižní kultura”) і нацыянальнымі каштоўнасцямі ў малых народаў заўсёды больш цесная, чым у вялікіх нацыянальных утварэннях, колькасна значных, інтарэсы якіх, нацыянальная моц і экспансія ідуць іншымі шляхамі» [2]. Такім чынам, гэтак акрэсленне ён звязваў з нацыянальнай культурай і этнічнай кнігай.

У тыя самыя 1920-я гг. Міхаіл Куфэеў у сваіх тэарэтычных і гістарычных працах акцэптаваў праблему культурных аспектаў і сувязяў кнігі значна шырэй. Кніга паводле яго – «продукт культуры і жывой фактор ее», а як складнік гістарычнага працэсу абумоўлены «ряд[ом] явлений, вызывающих и сопутствующих зарождению и развитию книги». Гэтыя з’явы М. Куфэеў назваў „фактарамі кнігі“, дэталёва пералічаныя ў дзесяці пунктах, яны вызначаюць падставы і рамкі кніжнай культуры ў кожную эпоху [3]. З гэтага паняццёвага апарату выводзіцца шырока абгрунтаваная ў апошнія гады расійскімі аўтарамі канцэпцыя „кніжнай культуры“.

У польскай літаратуры міжваеннага часу таксама з’явілася паняцце „кніжная культура“, і як прадмет бібліялогіі яго адназначна патрабаваў прымяняць Стэфан Вртэль-Вярчыньскі (Stefan Vrtel-Wierczyński), які, прадстаўляючы на IV З’ездзе польскіх бібліятэкараў у 1936 г. праграму ўніверсітэцкага навучання па бібліялогіі, прытрымліваўся думкі, што гэтая праграма павінна ахапіць «сукупнасць кніжнай культуры ў мінулым і сучаснасці» [4].

Найшырэі паняцце „кніжная культура“ ўкаранілася ў славацкай („knížná kultúra“) і венгерскай („könyvkultúra“) кнігазнаўчай літаратуры.

Прамоўтарам гэтага паняцця ў Славакіі лічыцца Антон Банік (Anton Baník), які ў 1941–1944 гг. выклаў тэарэтычныя асновы кнігазнаўства ў сувязі з задачамі Нацыянальнай бібліятэкі Славакіі, Славацкага бібліяграфічнага аб'яднання і Таварыства Нацыянальнай бібліятэкі Славакіі [5].

У 1970–1980-я гг. гэтая катэгорыя была шырэі абгрунтавана [6], прадстаўлена ў апрацоўках гістарычных матэрыялаў [7] і ў апісаннях сучаснага кніжнага свету [8].

На тэарэтычным узроўні найпаўнейшае ў славацкім кнігазнаўстве выказванне аб „кніжнай культуры“ знаходзім у Габрыэлі Жыбрытавай (Gabriela Žibritová). Канцэнтруючыся на спецыфіцы гістарычных даследаванняў, яна акрэслівала іх прадмет у гэтай галіне наступным чынам: «функцыя кнігі і бібліятэкі ў жыцці грамадства, ці грамадская функцыя кнігі і бібліятэкі. <...> Асноўным стрыжнем так зразумелага прадмета будзе з'яўляцца аналіз сувязяў паміж кнігай і атрымальнікамі» [9]. Далей яна шырока разважае пра сувязі паміж паняццямі „гісторыя кніжнай культуры“, „гісторыя графічнай камунікацыі“, „гісторыя літаратурнай камунікацыі“, ставіць пытанне навуковых метадаў і абмяркоўвае ўмовы далейшага развіцця гэтага навуковага кірунку. Заўважаючы недахоп неабходнай дакладнасці ў акрэсленні поля даследаванняў кніжнай культуры [10], вучоная адначасова бачыць – на падставе папярэдніх вынікаў – паспяховыя перспектывы для гэтых даследаванняў. Пашыраюць яны «з новымі элементамі вядомыя да гэтага часу адносіны паміж кнігай і бібліятэкай і грамадствам», бо перад усім «кожная навуковая дысцыпліна мае сэнс толькі тады, калі дапаўняе агульную карціну свету, калі яна не ізалявана, а творча ўключаецца ў комплекс навук», і якраз «гісторыя кніжнай культуры можа важнымі звесткамі ўзбагаціць гісторыю культуры, мастацтва, літаратуры» [11].

Важнае тэарэтычнае і метадалагічнае выказванне аб „гісторыі кніжнай культуры“ змясціў ва ўступе да сваёй працы «*Knížná kultúra na Slovensku v stredoveku a renesancii*» (Марцін, 1987) Ёзэф Кузьмік (Jozef Kuzmík). Цэнтральную (і тытульную) катэгорыю ён не лічыць асобнай навуковай дысцыплінай, а адзіным культурна-гістарычным сінтэзам найістотнейшых даных аб развіцці і ўплыве кнігі на грамадства ў асобныя гістарычныя перыяды [12].

Таксама гісторыя кніжнай культуры карыстаецца вынікамі даследаванняў розных кнігазнаўчых і гістарычных спецыяльнасцей [13]. Вывучэнне гісторыі кніжнай культуры мае асаблівае значэнне для пазнання найстарэйшай гісторыі нацыянальнай культуры [14].

Сёння ў Славакіі генералізацыйны тэрмін „*knižná kultúra*“ агульнаўжывальны і апрабаваны. Гістарычна-кнігазнаўчае выданне Нацыянальнай бібліятэкі ў Марціне «*Kniha*» мае падзагалавак «*Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*» і рэалізуе, між іншымі, паслядоўную праграму даследаванняў і публікацый у галіне рэгіянальнай кніжнай культуры. Таксама і прафесійна-навуковы штомесячнік «*Knižnica*», які выдаецца Нацыянальнай бібліятэкай, акрэслівае ў падзагалоўку сваю праблематыку: «*Revue pre knihovníctvo a bibliografiu, knižnu kultúru [...]*» і мае сталы раздзел з такой назвай. У апошнія гады нанова разгарэліся дыскусіі аб прадмеце, межах і спосабах даследавання „кніжнай культуры“ (Габрыэля Жыбрытава, Івона Каларова, Аўгустын Матоўчык – Gabriela Žibritová, Ivona Kollárová, Augustín Mat’ovčík) [15].

У венгерскіх аўтараў (найперш гэта Геза Шэбэшцён і Матэ Ковач – Géza Sebestyén i Máté Kovács) паняцце „кніжная культура“ часцей выступае ў злучэнні з „бібліятэчнай культурай“ („*könyv- és könyvtárkultúra*“), а ў пашыранай трактоўцы – у акрэсленні „культура пісьма“ і „культура чытання“ („*írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra*“). У 1961 г. Г. Шэбэшцён пісаў, што бібліялагічныя даследаванні (ці бібліятэказнаўчыя, бо атаясамліваюць гэтыя тэрміны) «ахопліваюць, несумненна, культуру пісьма, чытання, кнігі і бібліятэкі як цэласнасць і яе ўзаемасувязі з іншымі з’явамі і грамадскімі працэсамі» [16]. У цэнтры ўвагі знаходзяцца перадача інфармацыі сродкамі пісьма і друку, яе асобныя фазы (напісанне, чытанне), формы, у якіх выступае (твор, выданне, бібліятэка), змест, паказаны сродкамі перадачы, грамадскія падставы і сувязі пісьма, кнігі і бібліятэкі [17].

У найбольшай ступені да распаўсюджвання паняцця і тэрміна „*könyv- és könyvtárkultúra*“ мае дачыненне Матэ Ковач; ён таксама зрабіў з яго выразную навуковую катэгорыю, якая дазваляе ў кніга- і бібліятэказнаўчых працах канцэнтравацца на кнізе і бібліятэцы як актыўных (сёння казалі б – інтэрактыўных) фактарах грамадскіх і культурных з’яў. Канцэпцыю сучаснай „венгерскай культуры кнігі і бібліятэкі“ «на пачатковай фазе сацыялізму» ён выклаў у працы «*A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocialismus kezdeti szakaszában*» [18] і прымяніў яе ў гістарычным аспекце ў двухтомным выданні

крыніц, якія датычыліся «кнігі і бібліятэкі ў жыцці венгерскага грамадства» [19]. Эфектыўнасць такой канцэпцыі пацвярджае багатая літаратура – ад апублікаваных матэрыялаў у часопісе «Magyar Könyvszemle» [20] да навейшых прац, якія ўзніклі ў асяроддзі венгерскай Нацыянальнай бібліятэкі [21].

У той жа час у французскамоўнай літаратуры паняцце „культура кнігі“, або „кніжная культура“ („culture du livre“, „culture livresque“) не было шырока прынята. У найбольш вядомых канцэпцыях бібліялогіі (Габрыэль Пеньє, Паўль Атле, Рабер Эстываль – Gabriel Peignot, Paul Otlet, Robert Estivals) яно адсутнічае, хоць даследаванне кнігі ў прапанаваных межах магло б з поспехам змяшчацца пад такой менавіта назвай. Не хапае ў іх абагульняючай трактоўкі разумення феномена кнігі, што прыводзіць да аднабокай калісыці перспектывы – бібліяграфічнай (Пеньє), дакументацыйнай (Атле) або камунікацыйнай (Эстываль). Таксама гісторыкі кнігі, рэалізуючы аб’ёмныя даследчыя праграмы, рэдка карыстаюцца гэтым паняццем; ці яго ўжываюць часцей не тыя, хто знаходзяцца ў галоўным фарватары французскай гістарыяграфіі кнігі. Існуе заснаваная ў духу «Annales» школа «L’Apparition du livre» [22], прадстаўнікі якой (Люсьен Феўр і Анры-Жан Мартэн – Lucien Febvre і Henri-Jean Martin) трактуюць кнігу як фактар працэсаў, якія адбываюцца ў культуры і грамадстве, гісторыю кнігі звязваюць з грамадскай і эканамічнай гісторыяй і прызнаюць яе высокае месца ў гісторыі (распаўсюджанне) ідэй і грамадскай свядомасці. Такім чынам, па сутнасці мы маем справу са шматбаковым успрыманнем і даследаваннем „кніжнай культуры“, хоць не маем самога паняцця/тэрміна.

Урок «L’Apparition du livre», які атрымалі брытанскія, амерыканскія, аўстралійскія вучоныя [23], пераконвае сёння, што размова ўласна ідзе пра „кніжную культуру“, і такой формулай таксама акрэсліваецца спецыфіка французскай пазіцыі. Прыкладам, адным з многіх, можа быць рэцэнзійны артыкул Жана-П’ера В. М. Эр’юбэля (Jean-Pierre V. M. Héroubelle), які, прадстаўляючы англамоўнаму чытачу кнігу Бертрана Мюлера (Bertrand Müller) «Lucien Febvre, lecteur et critique» (Парыж, 2003), поле даследаванняў акрэсліў тэрмінамі, якія сёння прымяняюцца ў амерыканскай навуцы, а былі абазначаны ў «L’Apparition du livre»: „print culture“ і „book culture“ [24]. Таксама ён напісаў: «Гэта было першае паглыбленае разуменне суцэльнай кніжнай культуры ад пачатку да канца, ад пісара да друкара, да кнігара і ў канцы да

чытача». І далей: «Культура кнігі, гісторыя бібліятэк, культура друку, як-небудзь акрэсленыя, могуць далей фармулявацца і ўзбагачацца ведамі і інтэлектуальным здабыткам, якія ўпершыню былі выяўлены ў гістарыяграфічных канцэпцыях Л. Феўра» [25]. Заслугоўвае таксама ўвагі падкрэсленая Жанам-П'ерам В. М. Эр'юбэлем павязь «book culture and history», якая характарызуе французскую навуковую традыцыю [26].

Характэрна, што паняцце „culture livresque“ часцей з'яўляецца ў публікацыях, перакладзеных на французскую мову з іншых, і такім чынам становіцца імпартаваным у Францыю. Так, напрыклад, было ў выпадках тлумачэння з яўрэйскай мовы кнігі Шыфры Барухсон-Арбіб (Shifra Baruchson-Arbib) «*La culture livresque des juifs d'Italie à la fin de la Renaissance*» (Парыж, 2001) [27] ці са славацкай мовы артыкула Евы Фрымавай (Eva Frimmová) «*Un champ de recherche: l'histoire de la culture livresque en Slovaquie*» [28]. У спецыфічным значэнні „culture livresque“ выступае ў французскім перакладзе «Семіётыкі расійскай культуры» Ю. Лотмана: як „кніжная (livresque) лінгвістычная сістэма, звязаная з пісьменнай традыцыяй, супрацьпастаўленая сістэме „nonlivresque“ [29].

У навуковай жа літаратуры французскамоўных краін шырэй ужываліся паняцці „пісьменная цывілізацыя“ і „цывілізацыя кнігі“, якія можна лічыць тымі самымі, што і „пісьменная культура“, і „кніжная культура“. Першае выступіла ўпершыню «афіцыйна» ў назве – і ў канцэпцыі! – «*La Civilisation écrite*» – у рэдагаваным Жульенам Кэнам (Julien Cain) 18 томе метадычнай «*Encyclopédie française*» (1939). У апошнія гады штараз часцей назіраецца ўжыванне выразу „гісторыя і цывілізацыя кнігі“ (так, напрыклад, у назве штогодніка, які выдаецца з 2005 г. Фрэдэрыкам Барберам (Frédéric Barbiera) – «*Histoire et civilisation du livre – revue internationale*»). Маём, нарэшце, пашыранае ўжыванне ў адпаведных кантэкстах, набліжанае і/або кампліментарнае, паняцця „кніжная спадчына“ (patrimoine livresque). Тэрміналагічная дыферэнцыяцыя, абумоўленая традыцыяй і моўным адчуваннем, часта робіцца відавочнай у перакладах і ў паралельных назвах: напрыклад, у двухмоўнай Канадзе бібліялагічнае таварыства Canadian Association for the Study of Book Culture (CASBC) па-французску называецца Association Canadienne pour l'étude de l'histoire du livre (ACÉHL).

У нямецкай бібліялагічнай літаратуры найпаўней аб „кніжнай культуры“ выказаўся Паўль Раабэ (Paul Raabe) [30]. Гэтае

выказванне мае для нас (і для далейшай экспансіі паняцця „кніжная культура“) асаблівае значэнне. Яго важнасць вынікае не толькі з упарадкаванага багацця змешчаных у ім думак, а і з прадстаўленых шырокіх навуковых перспектыў, інтэграваных формулай „кніжная культура“. Мае значэнне таксама асоба аўтара, месца і час прэзентацыі. Выбітны вучоны, дасведчаны гісторык літаратуры і гісторык кнігі з вялікім навуковым набыткам, шматгадовы дырэктар Herzog August Bibliothek у Вольфенбютэлі гаварыў аб значэнні кніжнай культуры ў Еўропе на міжнароднай канферэнцыі, арганізаванай у год Гутэнберга ў Майнцы (3–7 ліпеня 2000 г.). Змест гэтага выступлення, супастаўлены з ранейшымі публікацыямі П. Раабэ, паказвае шлях, па якім ён крочыў да генералізуючай канцэпцыі „кніжнай культуры“. Яго апошняя версія апублікавана ў 1984 г. у праграмнай працы «*Die Geschichte des Buchwesens*», якая, прадстаўляючы «*probleme einer Forschungsaufgabe*» [31], утрымлівала характарыстыку патэнцыялу гістарычнага кнігазнаўства, але нават не прадказвала далейшай эвалюцыі пазіцыі аўтара. У Майнцы перад аўдыторыяй у некалькі сот кнігазнаўцаў з усяго свету ён агучыў апалогію кнігі як інструмента культуры, а да гісторыкаў кнігі скіраваў заклік аб легітымізацыі сучаснай кніжнай культуры праз даследаванне яе мінулага. Дасканалы ведаючы справу навізны ўводзімага і паслядоўна ўжыванага ім тэрміна „Buchkultur“, казаў: «Паняцце „кніжная культура“ прагучыць гасцям, размаўляючым па-англійску, экзатычна і дзіўна. „Society for the History of Authorship, Reading and Publishing“ магло б хіба называцца „Society for the History of Book Culture“. Але можа калі-небудзь англічане і амерыканцы пераймуць гэтае паняцце як замежны выраз з нямецкай мовы, як, напрыклад, стала з выразамі „Kindergarten“ і „Blitzkrieg“» [32]. Далей заўважыў, што «выраз „Buchkultur“ стаў модным у апошнія дваццацігоддзе, калі з’явіўся як супрацьлегласць Новым Медыя» [33]. Для самога П. Раабэ „Buchkultur“ – гэта «гістарычна сфарміраваная, ахопліваючая значную частку культурнага жыцця, жыва ўплываючая цэласнаць і прысутнасць свету кніг, <...> цэнтрам кніжнай культуры з’яўляюцца вытворчасць, распаўсюджанне і функцыянаванне кніг» [34]. Еўрапейскую ж кніжную культуру ён разумее як суму нацыянальнай прысутнасці ў кнігах [35].

„Кніжная культура“ як абагульненае паняцце і адначасова пэўная навуковая арыентацыя, зрэшты вельмі дыферэнцыраваная, у нямецкім кнігазнаўстве выступае ўжо здаўна. Гамбургскае

таварыства бібліяфілаў Maximilian – Gesellschaft так і назвала двухтомную працу пра кнігу XV і XVI стст. – «Кніжная культура» [36]; інтэрнэтны рэцэнзійны часопіс «IASL online», звязаны з аўтарытэтным перыядычным выданнем «Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur», натые дзясяткі з’яўленняў за апошні час паняцця „Buchkultur“ у назвах і тэкстах публікацый [37]. Аўстрыйскае выдавецтва Akademische Druck- und Verlagsanstalt (у г. Грац) з 1999 г. рэалізуе манументальнае дзевяцітомнае выданне «Geschichte der Buchkultur», якое ахоплівае ў чарговых тамах (выйшлі да гэтага часу чатыры) гісторыю кнігі (якая разумеецца як «інтэгральная мастацкая справа» [Gesamtkunstwerk]) ад грэка-рымскай старажытнасці да XX ст.

Не да канца меў рацыю Паўль Раабэ, калі пісаў, што „кніжная культура“ на грунце англійскай мовы можа здавацца дзіўным неалагізмам. Гэты выраз выступае, хоць трэба прызнаць – нячаста, адначасова як у прафесійнай літаратуры, так і ў гутарковай мове. Калі на той самай Гутэнбергаўскай канферэнцыі (2000) акрэсленне „book-culture“ прымяніла Лота Хелінга (Lotte Hellinga), то прызнала канчатковым тлумачэнне значэння тэрміна і карысьць ад яго ўкаранення. «Даследаванне кніжнай культуры ў найшырэйшым значэнні з’яўляецца ключавым элементам у цэласці вывучэння культуры Еўропы Ранняга Новага часу», – пацвердзіла яна [38].

Немагчыма поўнаасцю патлумачыць прычыны нізкай ступені выкарыстання тэрміна. Можа прычына ў недастаткова поўным развіцці ў англамоўнай літаратуры агульнай канцэпцыі навукі пра кнігу? Толькі нядаўна з „bibliography“ і „library science“ вылучаюцца „book science“, „book research“, „book studies“, „book history“, што можа прывесці да генералізуючага разумення „book culture“. Жывая рэакцыя ў англа-амерыканскім свеце на даследчую прапанову французскай школы гістарыяграфіі кнігі ўказвае на паступальныя змены навуковай парадыгмы. Праўдападобнасць такога высвятлення павялічвае ўжыванне на працягу многіх гадоў паняццяў „пісьменная культура“ („script culture“, „written culture“), „культура рукапісная“ („manuscript culture“) і „культура друку“ („print culture“). Гэта ўказвае, з аднаго боку, на асобнае ўспрыманне дасягненняў фаз скрыптаграфічнай і тыпаграфічнай у кніжнай культуры, але з іншага – праз узмацненне акцэнта на спосабе запісу – пісьмо ад рукі (script, writing) поруч з друкам (print, printed matter) – робяць магчымым выхад далёка за межы паняцця «кніга» ў вузкім яго

разуменні, у кірунку трактоўкі ўсёй „пісьменнай культуры“, ад яе найдаўнейшых форм да электроннага запісу.

Аднак жа няма сумнення, што – пры рознай і зменлівай тэрміналогіі – у праводзімых сёння даследаваннях даўнейшай і сучаснай кнігі прымаюцца ўсеагульныя культурныя перспектывы. Адначасова нельга не заўважыць, што ў англамоўнай літаратуры ў галіне гісторыі кнігі паняцце „book culture“ з’яўляецца адносна рэдка. У кампетэнтных акадэмічных публікацыях, напрыклад, Дэвіда Фінкельштэйна (David Finkelstein), Алістэра Мэкліра (Alistair McCleer), Сімона Эліота (Simon Eliot), Джонатана Роза (Jonathan Rose) [39], сустракаем хутчэй за ўсё – як своеасаблівы эквівалент – катэгорыю „print culture“ [40]. Шукаючы пацвярджэнняў прымянення тэрміна „book culture“ ў крыніцах друкаваных і электронных, знаходзім іх усё ж нямала – ад навуковай гістарычнай літаратуры да публіцыстыкі, якая датычыцца сучасных праблем, ад кніжнай культуры заходняга свету да «экзотыкі».

Той паняццыйны апарат, які з’явіўся ў расійскім кнігазнаўстве дзякуючы Міхаілу Куфаеву амаль сто гадоў таму назад, даў у наш час шырока абгрунтаваную канцэпцыю кніжнай культуры. З важнейшых навейшых выказванняў па тэме, якая нас цікавіць, варта асабліва прыпомніць рэферат Аляксандра Мыльнікава з Трэцяй усесаюзнай кнігазнаўчай канферэнцыі ў Маскве ў 1977 г. пад назвай «*Книга и культура*». Аўтар паставіў у ім пытанне аб месцы кнігі ў сістэме культуры і спыніўся на магчымасці даследавання «закономерностей развития книги и книжной культуры в целом» [41].

Аднак катэгорыі „кніжная культура“ доўга не было «афіцыйна». Няма яе ў абедзвюх рэдакцыях падручніка для ВНУ па кнігазнаўстве Алісы Белавіцкай [42], няма таксама ў двух выданнях кнігазнаўчай энцыклапедыі [43]. Праўда, у другім выданні энцыклапедыі з’явіўся артыкул «Культура книги», дзе „кніжная культура“ разглядаецца як «понятие издательской практики, а также теоретическая концепция о гармоническом соответствии содержания книги и ее формы, что достигается с помощью определенных средств и приемов» [44]. Неабходна падкрэсліць, што – звычайна, але не заўсёды! – расійскія аўтары менавіта так адрозніваюць межы паняццяў «кніжная культура» і «культура книги».

Прыкладна ў 2002–2003 гг. наступае хуткая і грунтоўная змена ў аплікацыі (распрацоўцы і прымяненні на практыцы) паняцця „кніжная культура“ і далейшае яго ўдакладненне. Ролю лідара выконвае член-карэспандэнт Расійскай акадэміі навук, дырэктар выдавецтва «Наука» і адначасова звязанага з ім «Научного центра исследований истории книжной культуры» Уладзімір Іванавіч Васільеў, аўтар некалькіх прац па тэорыі і метадалогіі кнігазнаўства [45]. Выдавецтва «Наука» ў 2004 г. заснавала серыю «Книжная культура в мировом социуме. Теория, история, практика», а галоўнае кнігазнаўчае выданне «Книга» з 86 тома (2006) змяшчае сталы раздзел «История книги и книжной культуры». Арганізаваная РАН 12-я Міжнародная кнігазнаўчая канферэнцыя (Масква, 28–30 красавіка 2009 г.) пад назвай «Наука о книге. Традиции и инновации» паставіла ў цэнтр увагі менавіта катэгорыю „кніжная культура“ [46]. Канферэнцыя, якая была падставай для прэзентацыі розных канцэпцый кніжнай культуры ў міжнародным маштабе (гаспадары дасканалы валодаюць ведамі аб дасягненнях замежных аўтараў!) у шырокіх межах, паказала каштоўнасць гэтай даследчай перспектывы ў навуцы. Нельга не пагадзіцца з галоўным тэзісам першага пленарнага рэферата, падрыхтаванага Барысам Ленскім, галоўным рэдактарам «Книги», і Уладзімірам Васільевым, што „кніжная культура“ стала ўжо «між-дысцыплінарным навуковым кірункам» [47].

У пэўнай сувязі з расійскім кнігазнаўствам, але і з выразнымі адрозненнямі катэгорыя „кніжная культура“ выступае, з пэўнага часу паслядоўна, у беларускай літаратуры. Найбольшую ролю ў прамоцыі гэтага паняцця і арганізацыі даследаванняў пад такой назвай адыгрывае Нацыянальная бібліятэка Беларусі і Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў. Звяртаюць на сябе ўвагу матэрыялы дзвюх міжнародных кнігазнаўчых канферэнцый (2006 і 2007 гг.), арганізаваных БДУ культуры і мастацтваў, а ў іх між іншымі – працы Мікалая Нікалаева, Ларысы Доўнар, Тамары Самайлюк, Таццяны Сапегі [48]. Дасягненнем вялікага навуковага значэння з’яўляецца першы том двухтомнай працы «*Гісторыя беларускай кнігі*» пад назвай «*Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага*» (Мінск, 2009), аўтар якога М. В. Нікалаеў падкрэслівае ў першую чаргу аспект вартасці кнігі («Адсюль галоўным у прадмеце кніжнай культуры ёсць уяўленне пра кнігу як пра каштоўнасць») [49]. Новыя даследчыя перспектывы акрэслівае праца Л. І. Доўнар «*Белорусская книга как универсум национальной*

культуры», якая ўносіць новыя навуковыя катэгорыі ў даследаванні па гісторыі кніжнай культуры. Асновай з'яўляецца аксіялагічная канцэпцыя нацыянальнай культуры. У якасці аперацыйных паняццяў аўтар прапаноўвае такія даследчыя катэгорыі, як каштоўнасць канцэпт («кніга як універсум культуры фіксуе цэннасці і адначасова сама з'яўляецца ценнасцю»), феномен жыццяздольнасці кнігі, пераемнасць (і захаванне пераемнасці) кніжнай спадчыны, разнастайнасць і адначасова – інварыянтнасць кніжнай культуры [50].

Паступовае распаўсюджанне паняцця і тэрміна „кніжная культура“, якія выражаюць пэўнае навуковае становішча ў навуцы пра кнігу, а таксама разуменне разнародных функцый, якія кніга выконвае ў грамадстве, назіраюцца ўжо ў многіх краінах і на розных мовах. У Іспаніі і Лацінскай Амерыцы „cultura del libro“ замацавалася ў 1980-я гг., калі мадрыдскі фонд Germán Sánchez Ruirérez пачаў публікаваць выдавецкую серыю «Biblioteca del libro». Першы яе том пад назвай «*La cultura del libro*» (1983) уключаў эсэ аб разнастайных аспектах, праяўленнях і «прымяненнях» паняцця „кніжная культура“ (плюралізм і культурнае адзінства Іспаніі, іспанска-амерыканская кніга, фарміраванне асобы, кніга ў асвеце, навуцы, рэлігіі, філасофіі, праве, мастацтве, тэатры і г. д.); змяшчаў таксама праграмае выказванне аб спецыфіцы культуры кнігі ў супастаўленні з культурай аўдыявізуальнай [51]. Сёння серыя «Biblioteca del libro» налічвае каля ста тамоў і дае шырокую панараму кніжнай культуры, даўняй і сучаснай. Акрэсленне „кніжная культура“ стала выразам паўсядзённым, падобна паняццю „tradición cultural del libro“ ці „civilización del libro“.

У палове 1990-х гг. яшчэ не знаходзім паняцця „кніжная культура“ ў эстонскім слоўніку кніга- і бібліятэказнаўчай тэрміналогіі (з эквівалентамі англійскімі, нямецкімі, фінскімі і рускімі) [52], але ўжо праз некалькі гадоў Цііу Рэйма (Tiit Reimo) выдала працу аб кніжнай культуры („raamatukultuur“) у Таліне ў другой палове XVIII ст. [53]. Як піша яе аўтар, «гэтая манаграфія ахоплівае ўсе фазы кніжнай камунікацыі» [54]. Прафесар Ц. Рэйма прадставіла праграму даследаванняў «Estonian book culture» ў рэфераце «*Past and present of the book history in Estonia: what and how to study*» на канферэнцыі ў Таліне ў кастрычніку 2005 г. У літоўскую кнігазнаўчую літаратуру паняцце „knygos kultūra“ ўвайшло шырэй дзякуючы Паўлю Раабэ, артыкул якога аб значэнні

кніжнай культуры ў Еўропе быў апублікаваны ў літоўскім перакладзе ў часопісе «Кnygotyra» [55]. На працягу ўжо некалькіх гадоў тэрмін выступае часцей між іншым у тэарэтычных працах [56], у культурнай публіцыстыцы [57], трапіў ва ўніверсітэцкі падручнік кнігазнаўства [58].

Заяўленая ў назве дадзенага артыкула спроба акрэслення паняцця „кніжная культура“ як навуковай катэгорыі, як відаць, з’яўляецца нялёгкай. Прадстаўленая вышэй ілюстрацыя далёкая ад паўнаты і не ахоплівае цэлага комплексу сусветнай літаратуры, у якой у розных мовах, трактоўках і варыянтах выступае выраз „кніжная культура“. Прывядзенне амаль кожнага гэтага паняцця вымагала б шырокага каментарыя, які ўлічваў бы адпаведны моўны кантэкст, яго прысутнасць у літаратуры, тэрміналагічную традыцыю. Намерам аўтара не было таксама дакладнае асвятленне пытання з моўнага боку. Важнай для нас з’яўляецца праблема прыдатнасці, карыснасці гэтай паняццёвай катэгорыі ў даследаваннях кніжнага свету – кніг і іх чытачоў. Спадзяемся, што артыкул выяўляе пэўныя тэндэнцыі ў сусветнай бібліялагічнай літаратуры не толькі тэрміналагічна, але тэарэтычна і метадалагічна, што прыводзіць да пэўных высноў. Тут патрэбна перспектыва, погляд «з вышыні», «з птушынага палёту», бо таго вымагае шматаспектнасць паняцця „кніжная культура“ і яго ўніверсальны характар.

I. З прыведзенага фактаграфічнага матэрыялу вынікаюць наступныя найважнейшыя высновы:

1. Замацоўваюцца, але і прымаюцца разнародныя значэнні, паняццёвыя канструкцыі „кніга і культура“, „кніга ў культуры“, „кніга – інструмент культуры“ і да т. п.

2. З паўсядзённых выказаў – бо такім таксама з’яўляецца і „кніжная культура“ – яны паступова становяцца, хоць з розным поспехам, навуковымі катэгорыямі, якія адкрываюць магчымасць новага погляду на кніжны свет.

3. У пошуку эфектыўнейшых навуковых парадыгмаў у бібліялогіі катэгорыю „кніжная культура“ першымі акрэслілі гісторыкі кнігі.

4. „Кніжная культура“, даўнейшая і сучасная, трактуецца звычайна як агульнасць з’яў і працэсаў, якія звязаны з кнігай і выступаюць у культуры і грамадстве ў дадзеным часе і месцы.

5. Імкненне да такога сістэмнага сінтэзу становіцца ўказаннем некаторым даследчыкам для вызначэння паняцця „кніжная культура“ як своеасаблівай аўтаномнай навуковай спецыяльнасці.

6. Прымяненне катэгорыі „кніжная культура“ ў навуковай практыцы дазваляе дасягнуць новых вынікаў, дае магчымасць для новых інтэрпрэтацый і павялічвае зацікаўленне да кнігі як у навуцы – у гуманітарных і грамадскіх дысцыплінах, так і ў публічным жыцці.

II. Яшчэ раз варта спыніцца на дэтэрмінантах і індыкатарах кніжнай культуры, а таксама змесце гэтага паняцця. Звяртае ўвагу пазіцыя амерыканскай лінгвісткі Наомі С. Барон (Naomi S. Baron), якая, выказваючыся аб будучым пісьменнай культуры (*written culture*), абапіраецца ў сваіх разважаннях на некалькіх яе асноватворчых атрыбутах. Да іх яна прылічыла грамадскі доступ да інструментаў пісьма і яго прадуктаў, вартасць і ацэнку (*valuation and evaluation*) запісанага слова, пацвярджэнне індывідуальнага аўтарства [59]. Пісьменную культуру яна атаясамлівае з культурай друку (*print culture*), якую таксама цалкам можна аднесці да кніжнай культуры [60]. Сярод многіх з’яў палітычнага, рэлігійнага, эканамічнага, культурнага жыцця, пад уплывам якіх і ў злучнасці з якімі фарміруецца кніжная культура, Н. С. Барон экспануе ўсё ж значэнне тых, якія непасрэдна акрэсліваюць яе характар, аснову і патэнцыял. Невыпадкова цэнтральнае месца ў яе канцэпцыі займае «запісаная мова» (*written language*). Не ведаючы яшчэ працы Н. С. Барон, аўтар гэтага артыкула пісаў (і гаварыў) у 2009 г., што «исходной точкой для понимания (данной и в целом) книжной культуры являются письмо и язык книги (и соответственно – всего книжного мира), потому что они (1) составляют начало книги как инструмента закрепления, сохранения и передачи письменности и (2) главным образом определяют ее общественную жизнь» [61].

Бясспрэчна, у паняцці „кніжная культура“ змяшчаюцца і канцэнтруюцца як усе духоўныя, так і матэрыяльныя аспекты кнігі (свету кніг). Сутнасцю кнігі становіцца яе – выражаны мовай або па-за моўнымі знакамі – тэкст, але кніга функцыянуе як прадмет фізічны, як прадукт матэрыяльнай культуры і культуры тэхнічнай і толькі з улікам гісторыі матэрыяльнай культуры і развіцця тэхнікі паддаецца апісанню. Кніжную культуру кожнай эпохі і асяроддзя дэтэрмінуюць пісьмовыя матэрыялы і пісарскія прылады, аздабленчыя, інтралігатарскія і друкарскія тэхнікі. Дзякуючы функцыянальнаму сінтэзу таго, што матэрыяльнае (фізічнае), і таго, што змястоўнае, кніга функцыянуе як інструмент замацавання тэкстаў і грамадскай камунікацыі. Кніга як прадукт культуры і інструмент культуры з’яўляецца, такім чынам, сутнасцю паняцця „кніжная

культура". Універсум кніг, працаўнікоў кніг і яе спажыўцоў стварае спецыфічнае асяроддзе (*milieu*), якое кіруецца сваімі правамі, шануе традыцыі, але таксама і адкрыта для інавацый.

Для вызначэння характару і меж гэтага паняцця могуць мець значэнне аналогіі, калісьці вельмі блізкія, з такімі акрэсленнямі, як „літаратурная культура“, „мастацкая культура“, „музычная культура“, „тэатральная культура“, і падобнымі.

III. Можна сфармуляваць найважнейшыя сферы прымянення гэтай навуковай катэгорыі ў даследчай практыцы:

1. Культурная перспектыва ў значнай ступені ўзбагачае тэорыю кнігі як прадмета, метадаў і функцый у культуры. Не выключаючы магчымасці і патрэбы ўліку іншых пунктаў погляду, яна дапаўняе даследчы інструментарый у дадзенай галіне. Асабліва карыснае, з пункту гледжання кніжнай культуры, трактаванне структурных і функцыянальных уласцівасцей кнігі як сродку замацавання тэксту, інструменту камунікацыі і фактару працэсаў, якія адбываюцца ў індывідуальнай і калектыўнай свядомасці, а таксама сувязі з іншымі сродкамі перадачы інфармацыі. Таксама тут бярэцца пад увагу і шырокая праблематыка тыпалогіі кнігі.

2. Невыпадкова, што аплікацыя катэгорыі „кніжная культура“ найхутчэй і найбольш эфектыўна спраўдзілася ў гістарычнай бібліялогіі. Хоць у ранейшых падыходах дамінавала апісанне асобных кампанентаў сістэмы кнігі, яго месца ў цяперашні час займае імкненне да раўнавагі і паўнаты сінтэтычнай прэзентацыі кніжнай культуры розных эпох і асяродзяў. Няма неабходнасці тлумачыць падрабязна, што тых, апошніх, не было б без папярэдніх падрабязных фактаграфічных прац.

3. Канцэпцыя „кніжная культура“ з поспехам спраўджваецца таксама пры апісанні з’яў і працэсаў, якія адбываюцца ў прасторы «кніга і чалавек», дзе выступае ў якасці інтэрпрэтацыйнага ключа, які дазваляе растлумачыць індывідуальныя і калектыўныя сацыяльныя зносіны людзей з кніжным светам.

4. Нарэшце, цяжка ўявіць, што прагнастычныя меркаванні пра будучыню кнігі былі пазбаўленыя такой доказнай і інтэрпрэтацыйнай падставы, якую дае сфарміраваная на працягу стагоддзяў спадчына сусветнай кніжнай культуры.

IV. Пазнавальная вартасць навуковай катэгорыі „кніжная культура“ бачыцца «зблізку», калі мы выкарыстоўваем яе для апісання прасторава размешчаных з’яў. Заўважаем тады «колы кніжнай культуры», якія маюць свае межы, уласцівасці і

гістарычны час існавання. Іх даследаванне прыносіць істотнае ўзбагачэнне бібліялагічных ведаў, дае магчымасць параўнальных падыходаў, дазваляе пабудаваць бібліялагічную кампаратывістыку (параўнальную бібліялогію) у глабальным маштабе.

Тэарэтычная мадэль трактоўкі «колаў кніжнай культуры» можа выглядаць наступным чынам:

1. Найменшае кола складае лакальная кніжная культура, як правіла, абмежаваная невялікай тэрыторыяй і сукупнасцю насельніцтва, найчасцей – гэта населены пункт (вёска, горад) альбо адпаведная адміністрацыйная адзінка (муніцыпалітэт, раён).

2. Шырэйшыя межы мае рэгіянальная кніжная культура, якая выступае на гістарычна сфарміраванай «зямлі». Так зразуметы рэгіён можа мець характар панадгранічны (напрыклад, гістарычная Сілезія, размешчаная ў межах Польшчы, Чэхіі і Германіі).

3. На больш высокім узроўні знаходзіцца нацыянальная кніжная культура, якая часта выступае таксама ў тэрытарыяльнай рассянасці, усюды, дзе карыстальнікі кніг жывуць у дыяспары.

4. Фарміруюцца таксама наднацыянальныя (транснацыянальныя) кніжныя культуры, фундаментам якіх з’яўляюцца агульная мова (напрыклад, нямецкамоўная, іспанскамоўная, французскамоўная), агульная гістарычная (напрыклад, усходнеславянская), рэлігійная (праваслаўе) або дзяржаўная (у поліэтнічных дзяржавах) традыцыя.

5. Можна заўважыць фарміраванне спецыфічных, «рэгіянальных» кніжных культур, інтэграваных агульнымі прыкметамі на вялікіх геапалітычных абшарах свету (у сваёй тэрміналогіі міжнародныя арганізацыі карыстаюцца менавіта паняццем «рэгіёнаў»). У такім разуменні «рэгіянальнай» кніжнай культурай з’яўляецца, напрыклад, еўрапейская, міжземнаморская, англа-амерыканская, усходнеазіяцкая, ціхаакіянская.

6. Безумоўна, найбольшым з’яўляецца кола ўсеагульнай, сусветнай кніжнай культуры. Толькі такая агульная перспектыва дазваляе ўбачыць і спасцігнуць значныя працэсы, якія адбываюцца ў культуры пісьма і друку ў глабальным маштабе, у працэсах чытання, у пісьменнай камунікацыі, у зменах формы і функцый кнігі. Параўнальнае вывучэнне кніжнай культуры мінулага і сучаснага магчыма толькі на аснове разумення адзінства і прызнання разнастайнасці свету культуры і свету кніг.

V. Мы не раз мелі магчымасць гаварыць – у розных акалічнасцях і кантэкстах – аб кніжнай культуры як паўсядзённым паняцці, бібліялагічнай катэгорыі і парадыгме сучаснай навукі пра кнігу

[62]. За зменлівых фармулёўкі аўтара можна было б абвінаваціць у адсутнасці дакладнасці і непаслядоўнасці. Аднак цяжка спадзявацца ў такім складаным пытанні на лёгкае, адназначнае, прытым кароткае вызначэнне. Тым не меш выкажам наступнае разуменне паняцця ‘кніжная культура’: *агульнасць з’яў і працэсаў, рэсурсаў матэрыяльных і духоўных, звязаных з кнігай; кнігі ў руху і дзеянні, якія пішуцца і чытаюцца, прадаюцца і купляюцца, збіраюцца і нішчаюцца, улюбёныя і праследаваныя, а таксама іх стваральнікі, уладальнікі і чытачы.*

Як прадмет інтарэсу навукі пра кнігу, ‘кніжная культура’ з’яўляецца перш за ўсё навуковай парадыгмай, спосабам апісання свету кніг як *інтэграванай сукупнасці з’яў і працэсаў, якія датычаюцца кнігі як спосабу замацавання тэкстаў культуры і інструмента чалавечай камунікацыі.*

Пераклад з польскай мовы Ларысы Доўнар

^{1.} *Мігань К.* Стан сучаснага кнігазнаўства як навукі / пер. з пол. мовы Ларысы Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры : зб. навук. арт. / склад. Л. І. Доўнар, Т. А. Самайлюк, Т. А. Дзем’яновіч ; рэдкал. Б. У. Святлоў [і інш.]. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2008. – Вып. 2. – С. 18–19 (цалкам с. 10–38); *Migoń K.* Парадигмы науки о книге двести лет тому назад и сегодня // *Knygotyga*. – Vilnius, 2010. – Т. 54. – Р. 44–53.

^{2.} *Galla K.* Mezinárodní sjezd knihovníků a přátel knihy v Praze roku 1926 // *Knižní kultura doby staré i nové. Příručka pro výstavy Mezinárodního sjezdu knihovníků a přátel knihy / sestavil A. Dolenský.* – V Praze, 1926. – S. 1. – У французскім і нямецкім уступе да спадарожнай з’езду выставе адпаведныя тэрміны гучаць як «culture du livre» і «Bücherkultur» (там жа, s. XIII і XV).

^{3.} *Куфаев М. Н.* Проблемы философии книги (Опыт введения в историю книги) // *Sertum bibliologicum* в честь президента русского библиологического общества проф. А. И. Малеина. – Петербург, 1922. – С. 22–38, цыт. са с. 26 і 38; Таксама гл. выданне: *Куфаев М. Н.* Избранное. Труды по книговедению и библиографоведению. – Москва, 1981. – С. 21–38 (цыт. са с. 25 і 38).

^{4.} *Vrtel-Wierczyński S.* Organizacja bibliografii polskiej // *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku : referaty.* – Warszawa, 1936. – S. 262–264.

^{5.} *Baník A. A.* O knihovede // *Obežník Slovenskej národnej knižnice.* – Martin, 1943. – Č. 4. – S. 35–38; *Baník A. A.* Písmo, kniha, literárne dielo // *Obežník*

Slovenskej národnej knižnice. – Martin, 1943. – Č. 6. – S. 59–60; Гл. таксама: *Maťovčík A.* Anton Augustín Baník. Kapitoly zo života a diela. – Martin, 2010. – S. 84–87.

^{6.} *Špetko J.* Otázky výskumu knižnej kultúry // *Letopis Pamätníka slovenskej literatúry* 1969. – Martin, 1970. – S. 177–190; *Ľibritová G.* Metodologické problémy výskumu dejín knižnej kultúry // *Informatika*. Bratislava, 1973. – T. 1. – S. 163–175. – (Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského); *Ľibritová G.* Systém dejín knižnej kultúry // *Книга, '85 – '86*. – Martin, 1987. – S. 63–75.

^{7.} *Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945 : tematická bibliografia /* zostavili J. Repčák, M. Mihóková. – Košice, 1981.

^{8.} Напрыклад, удзельнікі семінара на тэму «Książka we wschodniej Słowacji w latach 1945–1971» (Koszyce, 28 marca 1972) абмяркоўвалі праблемы: «vývoj knižnej kultúry na východnom Slovensku v období budovania socializmu» і «význam problematiky knižnej kultúry v rozvinutej socialistickej spoločnosti». Гл.: *Dejiny knižnej kultúry v Košiciach*, цыт. са s. 7.

^{9.} *Ľibritová G.* Metodologiczne problemy badań nad historią kultury książki // *Studia o Książce*. – 1975. – T. 5. – S. 6.

^{10.} Цытуе (цыт. са s. 4) дэфініцыю са слоўніка бібліятэказнаўчых тэрмінаў (*Slovenská knihovnícká terminológia: výkladový slovník*. Martin, 1965): «kultúra knižná» – «галіна культуры, якая ахоплівае вытворчасць, распаўсюджанне і выкарыстанне кнігі як сродку выхавання і станаўлення» (s. 7).

^{11.} *Ľibritová G.* Metodologiczne problemy ... S. 7, 12.

^{12.} *Kuzmík J.* Knižná kultúra na Slovensku v stredoveku a renesancii. – Martin, 1987: «Konštatujeme, že dejiny knižnej kultúry sú ucelenou kultúrnohistorickou syntézou najzákladnejších poznatkov o vývine a pôsobení knihy v rámci spoločnosti v jednotlivých historických obdobiach» (s. 5).

^{13.} Ibid. S. 5–7.

^{14.} Ibid. S. 8.

^{15.} *Maťovčík A.* Problémy a úskalia výskumu dejín knižnej kultúry // *Knižnica*. – 2010. – Roč. 11, č. 11/12. – S. 72–75.

^{16.} *Sebestyén G.* A könyvtártudományi kutatás távlati tematikai terve // *Magyar Könyvszemle*. – 1961. – R. 77 nr 1 spec. – S. 21–22. Цыт. : *Ľibritová G.* Z problematyki księgoznawstwa na Węgrzech // *Acta Universitatis Wratislaviensis*, № 121 : Bibliotekoznawstwo, 6. – Wrocław, 1970. – S. 108–109.

^{17.} *Ľibritová G.* Z problematyki księgoznawstwa na Węgrzech. S. 109–110.

^{18.} Ibid. S. 110–114.

^{19.} *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében /* red. M. Kovács. – Budapest, 1963–1970. – T. 1–2.

^{20.} *Fülöp G.* Magyar Könyvszemle (Węgierski Przegląd Księgoznawczy). – 1876–1970; *Studia o Książce*. – 1971. – T. 2. – S. 241–274.

^{21.} *Monok I.* Vingt ans de recherche sur la culture du livre dans le bassin des Carpates // *Revue Française d'Histoire du Livre*. – 2001. – Nos 112–113. – S. 199–222. – (З багатай бібліяграфіяй).

^{22.} Назва з тытула выдадзенай у 1958 г. кнігі Л. Феўра і Г.-Ж. Мартэна. Параўн. між інш.: *Migoń K.* Nowe modele i nowe osiągnięcia współczesnej historiografii książki // *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*. – 1988. – R. 38. – S. 227–239; *Pirożyński J.* Nowe kierunki w zagranicznych badaniach nad dawną książką // *Historyka*. – 1996. – T. 26. – S. 71–87; *Martin H.-J.* Histoire du livre imprimé // *Dictionnaire encyclopédique du Livre*. – Paris, 2005. – T. 2. – S. 477–478.

^{23.} *Kirsop W.* Literary history and book trade history : the Lesson of «L'Apparition du livre» // *Australian Journal of French Studies*. – 1979. – R. 16. – S. 488–535.

^{24.} *Hérubel J.-P.* V. M. Historiography's Horizon and Imperative : the Legacy of Febvrian Annales and Library History as Cultural History // *Libraries & Culture*. – 2004. – Vol. 39, nr 3 Summer. – S. 293–312.

^{25.} *Ibid.* S. 299: «It was the first penetrating exposition of the entire production of book culture from beginning to end, from writer, to printer, to seller, and finally to reader»; «Book culture, library history, print culture, however they are defined, can be further articulated and enriched by the knowledge and intellectual contributions first broached by Febvre's historiographic intentions».

^{26.} *Ibid.* S. 308, спасылка 16; Гл. таксама: *Chartier R.* Frenchness in the History of the Book : from the History of Publishing to the History of Reading // *Proceedings of the American Antiquarian Society*. – 1987. – R. 97. – S. 299–329.

^{27.} *Францэска Брэгалі (Francesca Bregoli)* у рэцэнзіі на старонках «*Jewish Quarterly Review*» (vol. 96, nr 3 Summer. 2006. S. 450–452) падкрэслівае, што ў тым даследаванні «*Jewish reading culture*» [значыць да гэтага павінна зводзіцца „*culture livresque*?»] змяшчаюцца метады, у большасці выпрацаваныя французскай школай «*Livre et société*» Фурэта (Fureta).

^{28.} *Revue Française d'Histoire du Livre*. – 1998. – Nr 98–99. – S. 152–177.

^{29.} *Lotman J.* *Sémiotique de la culture russe*. – Paris, 1990. – S. 364.

^{30.} *Raabe P.* Die Bedeutung der Buchkultur für Europa // *Gutenberg-Jahrbuch*. – 2001. – Jg. 76. – S. 27–35.

^{31.} *Raabe P.* *Bücherlust und Lesefreuden. Beiträge zur Geschichte des Buchwesens im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. – Stuttgart, 1984. – S. 1–20. – Тэкст у розных рэдакцыях і пад рознымі назвамі быў выдадзены раней тройчы ў 1976 г. (*ibid.* S. 330).

^{32.} *Raabe P.* Die Bedeutung der Buchkultur ... S. 27: «Der Begriff der „Buchkultur“ wird für die englisch sprechenden Gäste exotisch und abenteuerlich klingen. Eine „Society for the History of Authorship, Reading and Publishing“ wird

sich kaum als „Society for the History of Book Culture“ nennen können. Aber vielleicht werden die Engländer und Amerikaner den Begriff eines Tages als Fremdwort aus dem Deutschen übernehmen, wie sie es beispielweise mit Worten wie „Kindergarten“ oder „Blitzkrieg“ getan haben».

^{33.} Ibid.: «Das Wort Buchkultur ist ein Modewort geworden, das sich vor zwanzig Jahren als Antithese zu dem Begriff der Neuen Medien einstellte».

^{34.} Ibid.: «Die historisch gewachsene, einen großen Teil kulturellen Lebens abdeckende, lebendig wirkende Totalität und Präsenz der Welt der Bücher <...> Als Kern der Buchkultur ist die Herstellung, Verbreitung und der Vertrieb des Buches zu verstehen...».

^{35.} Ibid. S. 35: «So ist die europäische Buchkultur als Summe nationaler Präsenz in den Büchern zu verstehen».

^{36.} Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert. [Cz. 1–2] / hrsg. vom Vorstand der Maximilian-Gesellschaft und B. Tiemann. – Hamburg, 1995–1999.

^{37.} www.iaslonline.de.

^{38.} *Hellinga L. Printing History as Cultural History // Gutenberg-Jahrbuch. – 2001. – Jg. 76. – S. 20–26 (цит. са s. 26).*

^{39.} *The Book History Reader / ed. Finkelstein D., McCleery A. – London ; New York, 2002 (reprinted 2003, 2004); Finkelstein D., McCleery A. An Introduction to Book History. – London ; New York, 2005 (reprinted 2006); A Companion to the History of the Book / ed. Eliot S., Rose J. – Oxford, 2007.*

^{40.} *Фінкельштэйн Д., Мэклір А. (An Introduction to Book History) акрэсліваюць як «An alternative way [!] of describing book history studies, emphasizing the production, distribution, reception, and social relationships of print to culture, framed particularly within the context of social communication structures and studies» (s. 139–140).*

^{41.} *Мыльников А. С. Книга и культура // Книга и культура. – Москва, 1979. – С. 3–16, цит. са с. 15; Гл. таксама: Мыльников А. С. Книга и национальная культура // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 1990. – Сб. 61. – С. 48–60.*

^{42.} *Беловицкая А. А. Общее книговедение. – Москва, 1987; Книговедение. Общее книговедение. – Москва, 2007.*

^{43.} *Книговедение : энцикл. словарь. – Москва, 1981; Книга : энцикл. – Москва, 1999.*

^{44.} *Барыкин В. Е. Культура книги // Книга : энцикл. – Москва, 1999. – С. 354.*

^{45.} *Васильев В. И. История книжной культуры. Теоретико-методологические аспекты. – Москва, 2004; Яго ж. Книга и книжная культура на переломных этапах истории России. – Москва, 2005; Яго ж. Книжная*

культура на пространстве СНГ // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 2009. – Сб. 89. – С. 5–22.

^{46.} Параўн. матэрыялы канферэнцыі пад назвай: Наука о книге. Традиции и инновации. – Москва, 2009. – Т. 1–4 (т. 1–2 – тэзісы дакладаў, т. 3 – спіс зместу тамоў 1–90 «Книга. Исследования и материалы» <1959–2009>, т. 4 – праграма і спіс удзельнікаў).

^{47.} *Ленский Б. В., Васильев В. И.* Книговедение. Книжная культура. Книгоиздание (история и современность). – Москва, 2009, асабліва с. 16–29.

^{48.} *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры* : зб. навук. арт. [Вып. 1]. Ч. 1–2. – Мінск, 2006 ; Вып. 2. – Мінск, 2008.

^{49.} *Нікалаеў М. В.* Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага // Гісторыя беларускай кнігі : у 2 т. – Мінск, 2009. – Т. 1. – С. 10.

^{50.} *Довнар Л.* Белорусская книга как универсум национальной культуры // *Knygotyra*. – Vilnius, 2010. – Т. 54. – С. 161–172.

^{51.} *Carreter F. L.* Entre dos galaxias: Cultura del libro y cultura audiovisual // *La Cultura del libro*. – 2a edición ampliada. – Madrid, 1988. – S. 13–27.

^{52.} *Raamatukogusõnastik II / Randma M. Raamat. Raamatukogu*. – Tallinn, 1995.

^{53.} *Reimo T.* Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel. – Tallinn, 2001.

^{54.} *Reimo T.* Historical Perspectives in Library and Information Science Research in the Nordic and Baltic Countries // *Library History*. – 2008. – Vol. 24, nr 2, June. – S. 110: «monograph following all phases of the book communication».

^{55.} *Raabe P.* Knygos kultūros reikšmė Europai // *Knygotyra*. – 2002. – Т. 39. – S. 84–96.

^{56.} *Berenis V.* Knygos kultūra ir mentalitetų istoriniai tyrimai // *Knygotyra*. – 2003. – Т. 41. – S. 44–53.

^{57.} *Параўн. серыю інтэрв'ю з бібліёлагамі з некалькіх краін, апублікаваных Гедымінасам Жэмліцкасам у часопісе «Mokslo Lietuva», якія пасля былі выдадзены ў форме кнігі пад назв.: Knygos ir bibliofilijos kultūra. Svarstymai ir mintys*. – Vilnius, 2005.

^{58.} *Aušra Navickienė* гл. : *Knygotyra*. – Vilnius, 2006. – S. 46.

^{59.} *Baron N. S.* The Future of Written Culture. Envisioning Language in the New Millenium // *Iberica. Special Issue*. – 2005. – April. – S. 8–13.

^{60.} *Ibid.* S. 6.

^{61.} *Мигонь К.* Письмо и язык как определители и индикаторы книжной культуры // Наука о книге. Традиции и инновации : к 50-летию сборника «Книга. Исследования и материалы» : материалы XII Междунар. науч. конф.

по проблемам книговедения (Москва, 28–30 апреля 2009 г.) : в 4 ч. – Москва : Наука, 2009. – Ч. 1. – С. 490–491.

⁶². *Migoń K.* Kultura książki. Program dla bibliologii i potrzeba dla studiów bibliotekoznawczych // Nauka o książce, bibliotece i informacji we współczesnym świecie. – Warszawa, 2003. – S. 11–20; *Яго ж.* O przedmiocie badań współczesnej bibliologii // Konspekt. Pismo Akademii Pedagogicznej w Krakowie. – Kraków, 2004. – Nr 19. – S. 27–29; *Яго ж.* Bibliologia – nauka o kulturze książki. Nauka. – Warszawa, 2005. – Nr 2. – S. 49–57; *Яго ж.* Výskumná paradigma súčasnej bibliológie // Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského. Knížničná a informačná veda. – Bratislava, 2007. – R. 21. – S. 15–24; *Яго ж.* Стан сучаснага кнігазнаўства як навукі / пер. з пол. мовы Ларысы Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры : зб. навук. арт. / склад. Л. І. Доўнар, Т.А. Самайлюк, Т.А. Дзем’яновіч ; рэдкал. Б. У. Святлоў [і інш.]. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2008. – Вып. 2. – С. 10–38.

Summary

K. Migoń. Book culture – an attempt to define the notion as a research category

The notion of „book culture“ is currently widely used in international bibliography, but variously understood. Therefore, the author attempts to evaluate its usefulness in book studies. Books are products of individual and societal culture and, at the same time, function as tools of social communication and text recording. Hence, the research category of „book culture“ includes the diversity of processes and phenomena, material and spiritual resources associated with books and present in cultures and societies in given time and place. Application of the book culture notion in research practice allows one to arrive at new results, enables new interpretations and contributes to increasing interest in books in both scientific endeavour – in various human and social sciences, as well as in public life. In addition, the paper presents typology of book cultures in spatial perspective, from local to global.